

ELEŞTİREL BÖLGESELÇİLİK TEMELİNDE ‘ÜRETKEN TİPOMORFOLOJİ’: UÇHISAR, NEVŞEHİR ÖRNEĞİNDE BİR YÖNTEM DENEMESİ

Zeynep E. Yelken Kar*, **Olgu Çalışkan****

*MPH Architectes, Lausanne, İsviçre

** ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Doç. Dr.

zeynep.yelken@metu.edu.tr, olgu@metu.edu.tr

Geleneksel şehirler, malzeme kullanımı ve yapıların mimari özelliklerinden, yerleşim örüntülerinin mekan dizimsel yapısına kadar bir dizi yerel kodla biçimlenmişlerdir. Geleneksel morfolojinin çok katmanlı doğasında içkin olan yapılaşma kuralları, geleneksel kentleri kendine özgün kılar. Buna göre, farklı kural dizilerinin farklı kombinasyonları, özgün kentsel bağlamların karakterlerinin oluşumu ve gelişimindeki en belirleyici etkidir. Bu bakımdan, geleneksel kent bağlamında uygulamaya konmuş her tasarım ediminin, kendini bu özgün evrimsel sürece uyumlamak gibi zorlu bir görevi vardır.

Kentlerin evrimi, kalıtımsal olarak mekansal örüntü ve formların mutasyona uğramasıyla morfolojik çeşitliliği beraberinde getirir. Bu nedenle, yeni olanın, mevcut örüntülerle uyum içinde bir süreklilik göstermesi, mevcut mimari tipleri önemseyen her yenilikçi tasarım pratiğinin temel hedeflerinden biridir. Mimari tasarım söyleminde böylesi bir perspektif “eleştirel bölgeselcilik” adıyla tanımlanmış ve tartışılmalıdır. Kentsel tasarım bağlamında ise bu yaklaşım, geleneksel mekan tipolojilerinin üretici (generative) bakış açısıyla yeniden yorumlanmasına dayalı olarak, yeni tasarım yöntemleri ile geliştirilmeyi beklemektedir.

Bu makale, yukarıda sözü geçen bakış açısını benimseyerek, çağdaş kentsel dokunun geleneksel şehri oluşturan tasarım kodlarıyla üretilmesi için yöntemsel bir çerçeve sunma denemesidir. Bu amaçla, eleştirel bölgeselci bakış açısıyla, üretici bir tipolojik kentsel tasarım yönteminin kentsel gelişim üzerine denenmesi için, Türkiye’deki en karakteristik geleneksel yapılaşmalardan biri olan Uçhisar seçilmiştir.

Bölgedeki geleneksel dokunun kod açımına uğratılması ile düzenli olarak yeniden üretilen tipik yapı unsurları, “örüntü” kavramıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda, bölgedeki “hakim tip” olan avlulu evin tanımlanmasında fiziksel örüntülerle birlikte özgün morfolojik yapının koşulladığı aktivite örüntülerinden de yararlanılmıştır. Böylece eleştirel bölgeselci kentsel tasarım bakış açısı ile bağlam, sadece var olan geleneksel yapıların kendileriniyle sınırlı tutulmamış, aynı zamanda bölge halkının mekanları kullanım biçimlerinin de anlaşılmasına çalışılması ile birlikte yeninin tasarlanmasında aktif referans olarak ele alınmaktadır. Bu sayede bildiri, eleştirel bölgeselcilik, tipomorfoloji ve üretici (generative) şehircilik yaklaşımları arasında bir yöntemsel arayüzü tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: tip/tipoloji, örüntü, bağlam, eleştirel bölgeselcilik, üretken şehircilik

Giriş

Geleneksel şehirler, aşamalı olarak biçimlenir ve dönüşüme uğrarlar. Onların evrimi, zaman içinde kendileri de değişen, esnek, aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) süreçlere dayanmaktadır. Modern şehircilikteki yaklaşımları ise geleneksel kentin biçim ve biçimsel özneteliği kadar, sözü edilen biçimlenişine de alternatif geliştirerek yukarıdan aşağıya (*top-down*) bir üretim süreci içerisinde ve durağan karakterli ana planlar aracılığıyla şehirlerin gelişim sürecinde bir kırılma yaratmıştır. Bu çalışmadaki temel araştırma sorunsalının öznesi, özgün geleneksel yapı çevrelerde, bağlamlarını göz ardı eden, tarihi kentteki karmaşıklığı ve çeşitliliği koruyamayan mevcut planlama uygulamalarıdır.

Çağdaş kentsel tasarım pratiğinde ‘kentsel bağlam’, çoğunlukla kentsel müdahaleyi içeren görece geniş çerçevedeki ‘proje alanı’na indirgenmektedir. Bu nedenle, söz konusu bağlamların irdelenen nitelikleri genellikle tasarım projelerinin yakın fiziksel nitelikleri ile sınırlı kalmaktadır. Buna göre, kentsel bağlam kavramının yeniden tanımlanması ve tasarım sürecinin içinde bulunduğu bağlam ile yaratıcı (eleştirel ve üretken) bir iletişime geçmesini olanaklı kılacak araçların tanımlanması gerekmektedir. Nitekim bağlamların özgün mekansal niteliğinin açığa çıkarılması, mevcut geleneksel şehirlerin kendi iç yapılarıyla süreklilik içinde geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu kaygılara dayanarak mimarlık ve şehircilik yazınında *bölgeselcilik* kavramı, 20. yüzyılın başlarından itibaren farklı açılardan birçok kez tartışılmıştır. Bu tartışmalarda, bağlamların söz konusu unsurları (veya bu unsurlar aracılığıyla bağlamların tanımı) ve metodolojik çerçeve, yenilikçilik-korunmacılık, esneklik-katılık arasında alınacak bir yaklaşımsal konum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılıklar, bölgeselci yaklaşımların çıkış noktalarının, yapı-çevre niteliklerinin hangilerini sorunsallaştırdığıyla açıklanabilir (örn. *belirli bir stil, malzeme veya tipi korumak* veya *yerel bağlamdaki mevcut yapı bilgisine dayalı çağdaş bir alternatif geliştirmeye yönelik yaklaşım farklılığı*).

Bölgeselci yaklaşım içerisinde K. Frampton’ın *eleştirel bölgeselcilik* tanımı geçmiş olduğu gibi korumayı değil, yerelin belirli içkin özelliklerini modern bir anlayışla devam ettirmeyi önerir. Buradan hareketle çalışma, güncel pratik içerisinde bağlamı göz ardı eden ya da onu salt bir biçim sorunsalı olarak ele alan bakış açılarına alternatif olarak, eleştirel bölgeselciliğin kuramsal çerçevesine dayalı çağdaş bir bağlamsal tasarım metodolojisi geliştirmeyi amaçlar. Bu kapsamda, mekansal nitelikleri mimarlık ve şehirciliğin dili ve araçlarıyla tartışma hedefiyle tipoloji ve morfoloji kavramlarından yararlanılmaktadır. Eleştirel bölgeselciliğin mimarlık ve şehircilikteki yansımalarıyla tipomorfoloji çalışmalarının bu alana olası katkıları tartışıldıktan sonra, bu tartışmalardan hareketle Kapadokya’daki tarihi yerleşimlerden birisi olan Uçhisar bağlamında bir kentsel tasarım yöntem önerisi geliştirilip ‘*üretken tipomorfoloji*’ olarak adlandırılan yöntemin kurgusal denemesi tartışmaya açılmaktadır.

Şekil 1. Eleştirel bölgeselci mimari tasarım yaklaşımı örnekleri: Mario Botta’nın Riva San Vitale/İsviçre’de, topografya ve yöresel mimarinin ürettiği konut tipolojisinden yola çıkarak tasarladığı yaz evi (Kaynak: URL-1).

Eleştirel Bölgeselcilik

“...nasıl modern olunur ve kökenlere nasıl dönülür; eski, uykuda olan bir uygarlık nasıl yeniden canlandırılabilir ve evrensel uygarlığın içine katılabilir”
(Ricœur, 1961)

Temelde, modernizmin kentsel bağlamda yerel ve geleneksel olanı yok saymasına bir cevap olarak ortaya çıkan eleştirel bölgeselcilik yazınına baktığımızda yöresel mimarlığın modern yapı tekniklerine göre yeniden yorumlanması ve üretilmesinin olanaklı olduğuna yönelik, güçlü bir sav görmekteyiz. Frampton, 1983 yılındaki iki ayrı makalesinde (1983a; 1983b) modern mimarlığın evrensel ve standartlaştırılan karakterine ve geçmişi nostaljik bir üslup arayışıyla günümüzde yaşatma anlayışına sahip gelenekselci yaklaşıma yönelik eşit derecede eleştirel bir bakış açısı sunmuş ve alternatif bir yaklaşımı geliştirilmesinin olanaklılığını tartışmıştır. Buna göre, yapılı çevrenin yeniden üretiminde bağlamın yerleşik unsurları topyekün yoksayılmayacak kadar bağlayıcıdır ve teknoloji öncülüğünde bir sosyo-mekansal gelişim/değişim kaçınılmazdır.

Frampton’ın makalesinde işaret ettiği mimari tasarımlar (Şekil 1), gelenekselci mimarlık ve şehircilik akımlarından farklı olarak, biçim/üslup anlamında, modern/çağdaş bir tasarım yaklaşımına sahiptir. Bir yandan da, geleneksel ve yerel mimari-biçim elemanlarını ve ilişkilerini yeniden yorumlayıp ‘yeni’ olanı üretmektedirler. Frampton’ın bu kuramsal bakış açısına, zaman içinde çeşitli eleştiriler de yöneltilmiştir. Bu eleştiriler arasında, eleştirel bölgeselci çalışmaların değişime açık olmayan bitmiş mimari nesnelere ve seçkin bir mimarlık pratiği üretmesi sayılabilir (Davidovici, 2019; Eggener, 2002; Kelbaugh, 2002). Bu eleştirilere, kuramın şehircilik alanında yöntemsel açıdan yeterince geliştirilmemiş olduğu saptaması eklenebilir. Bu konuda, ortaya konmuş az sayıda çalışmadan biri olan, H Shadar’ın (2010) ‘Evrin ve Eleştirel Bölgeselcilik’ başlıklı makalesinde geleneksel doku morfolojisinden yola çıkarak, yeni-modern bir kentsel mimarlık ve şehircilik pratiğinin olanaklılığı vurgulanmaktadır. Ancak, bu konuda-

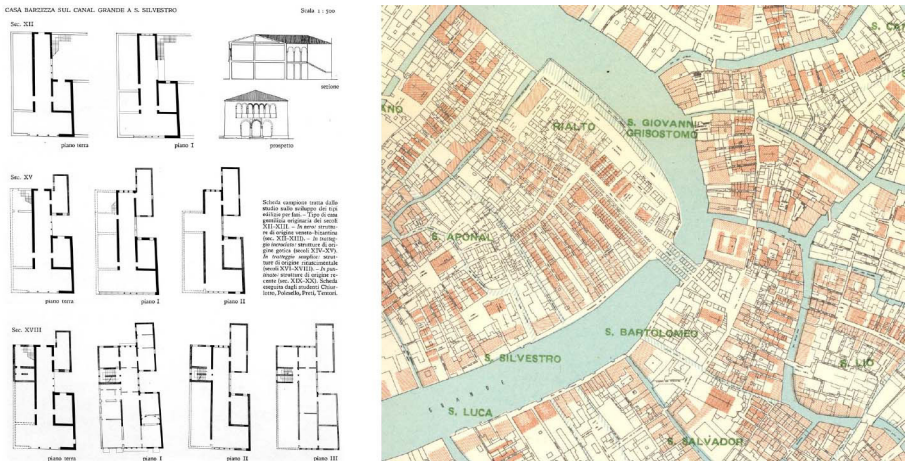
ki örnekler incelendiğinde, eleştirel bölgeselcilik temelli bir alternatif-şehirçilik yaklaşımına dair, sistemli bir yöntemsel çerçevenin oluşturulmadığı görülmektedir. Çağdaş kentsel tasarım pratiğinin ise kentsel bağlamı, salt tasarım projesinin yakın çevre ilişkilerine indirgediğini, ve bağlamı karakterize eden başat tipomorfolojik unsurlarına yeterince tasarım sürecine dahil edilemediğini görmekteyiz. Bu durum, kentsel tasarımda ‘bağlam’ ve ‘yöre’ kavramlarını operasyonel açıdan yeniden düşünmemiz gereğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, makaledeki temel tartışmayı yönlendiren ön kabuller şöyle özetlenebilir: Kentsel-mekansal bağlam yalnızca proje alanından ibaret değildir ve şehirçilikte bölgeselci yaklaşım yalnızca mimari biçem üzerine kurgulanmamalıdır. Buna göre çalışma, kentsel bağlamın, özgün yapı ve yapılaşma kodlarına referansla anlaşılacağı ve yeniden üretilebileceği ön kabulüne dayanmaktadır.

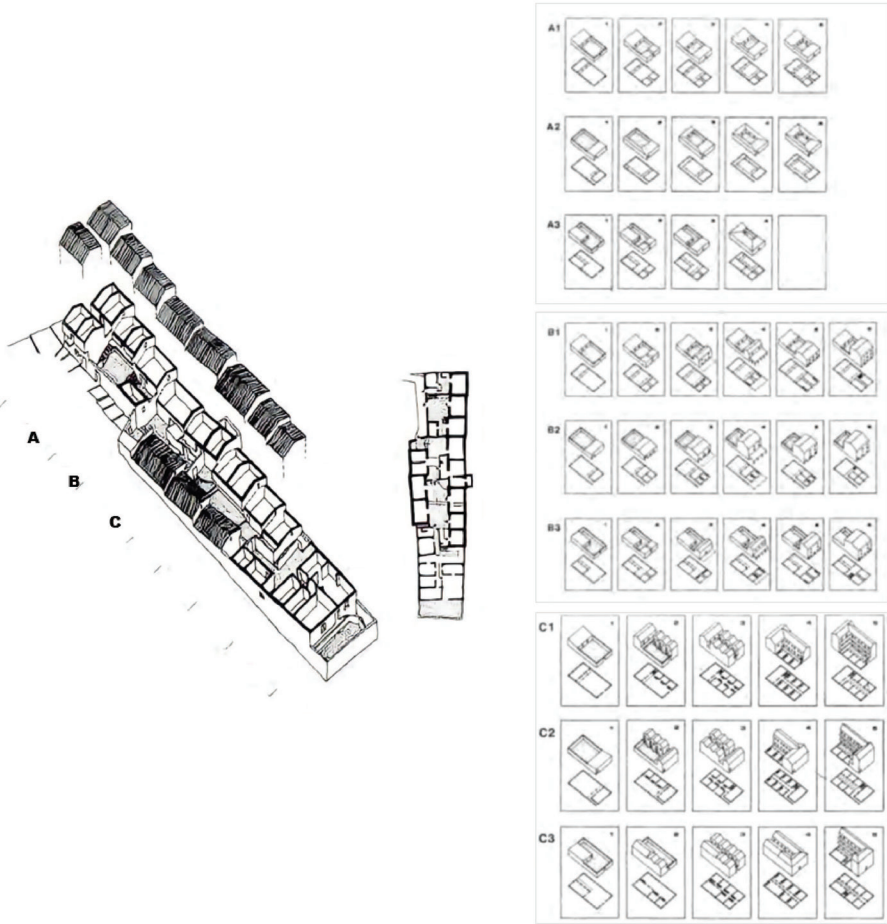
Kentsel Tasarımda Tipomorfoloji

Çalışmanın amacı kapsamında bağlamı çözümleyerek yeniyi üretmek için mimarlık ve şehirçiliğin düşünce ve üretim araçlarından tipomorfolojinin yeniden işlevlendirilmesi önerilmektedir. Bu amaçla modern şehirçilik eleştirisi olarak karşımıza çıkan tipomorfolojik tasarım yaklaşımları incelenmiş, önerilen eleştirel bölgeselci kentsel tasarım yöntemi kapsamında işlevsellikleri irdelenmiştir.

1940’larda modernizmin geleneksel şehirler üzerindeki yıkıcı etkilerini gözlemleyen birkaç İtalyan araştırmacı, tarihi şehirlerin oluşum süreçlerini çözümleme ve analizlere dayalı bir tasarım kuramı geliştirmeyi amaçlamıştır. Saverio Muratori ve Gianfranco Caniggia tarafından öncülük edilen bu girişim zamanla İtalya’da bir tipomorfolojik çalışmalar okuluna dönüştü. Yapılan analizler, “binaların ve

Şekil 2. Muratori'nin tipomorfolojik çalışmalarına bir örnek: Quartiere di S. Giovanni Grisostomo için kentsel analiz (Kaynak: Muratori, 1959).

Şekil 3. A. Petruccioli'nin "Bellek Yitiminin Ardından Akdeniz İslam Kent Dokusunun Öğrettikleri" başlıklı kitabından artzamanlı (*diachronic*) tipolojik çalışma örnekleri (Kaynak: Petruccioli, 2007: 78, 80, 132).

ilgili açık alanların orijinal hallerinden zaman içinde çeşitli mutasyonlarına kadar uzanan kapsamlı sınıflandırmasına" dayanıyordu (Moudon, 1994, 290).

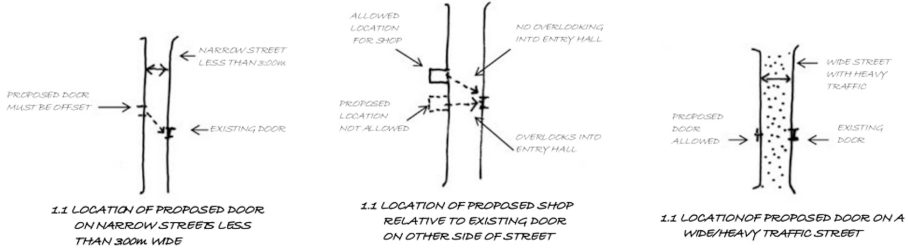
Bu kapsamda, İtalyan Tipomorfoloji okulu, Muratori ve Caniggia gibi öncü mimarların yapmış olduğu monografik çalışmalar temelinde, kentsel tipomorfoloji alanında, **yöntemsel çerçeve** önerileri geliştirmiş ve özellikle İtalyan şehirleri üzerine bu temelde detaylı çalışmalara örnek oluşturmuştur (Şekil 2). Bu kapsamda, geleneksel yapı stokunun tipomorfolojik unsurları sistematik bir şekilde açığa çıkartılmakta ve yapı, parsel ve sokak gibi kentsel dokunun diğer morfolojik unsurlarıyla ilişkilendirilmektedir. Attilio Petruccioli ve Giuseppe Strappa gibi,

bu ekolü takip eden araştırmacılar da halen aynı bakış açısıyla morfolojik araştırmalar üretmektedir (Şekil 3).

Tipomorfolojik yaklaşımın çağdaş kentsel tasarım araştırmalarındaki yansımaları, özellikle parametrik tasarım araçları ile uyumlandırılarak yeniden üretilmektedir. Bu noktada temel arayış, kentsel tasarım morfolojilerinin içsel çeşitliliğinin, programlama yöntemleriyle denetlenmesi ve üretimidir. C.C.M. Lee'nin parametrik tasarım çalışmaları, algoritma tabanlı tipomorfolojik arayışların en etkili örneklerinden biridir. Lee ve Jacoby (2007), çağdaş kentte tip ve tipoloji sorunsalını güncel dijital mimari üretimin kendisinden kaynaklanan bir şekilde gündeme getirmenin gerekli olduğuna vurgu yapar. Buna karşın, gerek konvansiyonel gerek yenilikçi tipomorfolojik yorumlara yönelik kuşkucu eleştiri varlığını sürdürmektedir. Bu eleştiri, tip kavramının karmaşıklık düzeyi yüksek bir kentsel bağlamda yeterince üretken olmayan ve kısıtlayıcı özüne işaret etmektedir (Shane, 2011).

Bu tartışmalar ışığında araştırma, 'üretken bir kentsel tipomorfolojik tasarım yaklaşımının, eleştirel bölgeselci bir yaklaşım dahilinde geliştirilmesi olanaklı mıdır?' sorusunu sormaktadır. Bu noktada çalışma, eleştirel bölgeselci bir kentsel tasarım yaklaşımının geleneksel kentsel dokuları karakterize eden yapı ve yapılaşma kodlarına dayalı bir tipomorfolojik çerçeve ile geliştirilebileceği ön-kabulüne dayanmaktadır. Bu konuda tarihsel araştırmalarıyla öncü olan B. Hakim'e (2007) göre, tarihi çevrede üretken (*generative*) bir kentsel tasarım, geleneksel yerleşimdeki tipik mekansal ilişkileri tanımlayan basit kurallar üzerinden kurgulanmalıdır. Buna göre, üretici süreci yöneten yapı kodları, buyurgan (*prescriptive*) değil, kısıtlayıcı (*proscriptive*) bir karakterde olmalıdır (sf. 92). Başka bir deyişle, nihai kompozisyonu öngörmek yerine tasarım eyleminin sınırlarını, yani tasarımda nelerden kaçınılması gerektiğini tasarımcılara tanımlamalıdır. Ayrıca kodların amaçları ve olası uygulama biçimleri de yerleşik halk tarafından kolay kavranarak içselleştirilebilecek şekilde basit olmalıdır (age. 88). Bu şekilde, belirli bir mekansal ilişkiyi engelleyen kodların, daha geniş bir yelpazedeki farklı çözümleri barındırdığı ve bu kodların, bir yöredeki her parselde göre farklı yapı kompozisyonları şeklinde uyarlanabileceği ileri sürülmektedir (age. 92). Örnek olarak, Şekil 4'teki mahremiyeti gözetken kodlar gösterilebilir. Burada, "iki giriş kapısı karşılıklı birbirlerine bakacak şekilde konumlandırılmamalıdır" (age. 89) gibi bir kod, farklı tasarım çözümleri ile aynı kullanımsal performansı üretecek nitelikte üretken ve basit bir kentsel mimari koda örnek olarak gösterilebilir.

Çalışma kapsamında, tasarım ilkelerini üretken bir kod dizini şeklinde oluştururken Hakim'in kısıtlayıcı kodlama yaklaşımını takip etmenin yanı sıra, C. Alexander'in 'örüntü dili' (*pattern language*) tanımlaması da kullanışlı bir altlık sağlamaktadır. Alexander ve ark. tarafından (1977, 1979) tanımlanan örüntü dili, döneminin pek çok eleştirel kentsel düşünürlerinde görüldüğü üzere, modern planlamanın insan deneyimini göz ardı eden yukarıdan-aşağıya tasarım kurgularına karşı bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Burada, yapı çevrenin insan boyutu-

Şekil 4. Sokak üzerindeki konutların giriş konumlarını düzenleyen kısıtlayıcı (*proscriptive*) yapı kodlarına örnekler (Kaynak: Hakim, 2007: 95).

nu da tasarım sürecine dahil etme amacıyla, tipik eylem veya deneyimler üzerinde yapılan araştırmalara dayanan farklı ölçeklerde, çok sayıda, birbiriyle bağlantılı **mekan örüntülerini** ortaya koyarlar. Bu örüntüler, “sorunun çözümünün özünü, hiçbir kompozisyonu iki kez tekrar etmeden milyonlarca kez kullanabileceğiniz şekilde açıklayan” metinler ve diyagramlar aracılığıyla ifade edilirler (1977, x). Bununla, yani toplumun bilinçdışı davranış alışkanlıklarını yeniden üreten kullanıcıların tipik mekânsal deneyimlerini kodlayarak, kullanıcı ve tasarımcı arasında daha üretken bir ilişkiyi hedefler (Bhatt, 2010, 712). N.A. Salingaros’un, C. Alexander’a referansla, ‘uyarlanabilir şehircilik’ (*adaptive urbanism*) için ‘örüntü dili’ne (*pattern language*) ek olarak ortaya koyduğu ‘form dili’ (*form language*) tanımlaması da çalışmanın kavramsal altyapısını tamamlamaktadır. Buna göre, form dili; yapı çevre ve insan etkileşimini temel alan örüntü dili’nin, yapı çevredeki geometrik ilişkileri inceleyen tamamlayıcısıdır (Salingaros, 2006: 272).

‘Üretken Kentsel Tasarım Kod Dizini’ Önerisi: Uçhisar Örneği

Makale, bu kavramsal çerçeveyi Nevşehir, Uçhisar bağlamında bir tür kentsel tasarım kod dizini ile yönetsel olarak yeniden üretmektedir. Buna göre, söz konusu tasarım araştırması, tipomorfolojik analiz, morfolojik kod açımı ve kentsel tasarım uygulaması temelli üç aşamada kurgulanmıştır.

Uçhisar; Ürgüp, Göreme ve Avanos ile birlikte Kapadokya doğal miras alanı içinde bulunan eski bir yerleşimdir. Yerleşimin çekirdek alanını oluşturan ve yöresel mimarinin karakterize ettiği tarihi doku ile 1960’lar sonrası kent çeperindeki yerleşimin oluşturduğu ikili morfolojik bir yapıdadır. (bkz. Şekil 5) Tarihi dokudan farklı olarak, kent çeperinde görülen bu yerleşim, imar parselleri üzerinden gelişen, yapı standartlarına dayalı ve planlı gelişim alanıdır.

Tarihi kentsel dokunun ise, volkan tüflerinden oluşan eğimli arazi üzerindeki, oyma ve yığma mimarisinin içsel çeşitliliği daha yüksektir ve bölgeye ait yöresel mimarlık ve şehircilik pratiği açısından incelemeye değer bir morfolojiye sahiptir. Burada, arazi koşullarına uyumlanmış mekânsal biçimleniş, zengin bir üç-boyutlu kentsel kompozisyon oluşturmaktadır. Buradan hareketle, çalışma, **bağlamdaki**

Şekil 5. Uçhisar’da geleneksel yerleşim (Kaynak: Argos Yapı, 2011).

özgün mekansal yapıyı kod açımına uğratarak anlaşılabilir kılmayı ve *tasarımla yeniden üretmeyi* amaçlamaktadır.

i. Tipomorfolojik Analiz

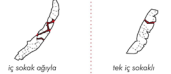

Çalışmanın ilk aşaması olan tipomorfolojik çözümlemede sokak karakteristiği, kentsel ada ve parsel düzeni ile yapı-parcel ilişkisi; yapı komplekslerinin mekansal örgütlenmesiyle birlikte irdelenmiştir. Buna göre, ada tipleri, adaların parsel örüntüsü, konfigürasyonel yapısı ve boyutları dikkate alınarak ortaya konarken; parsel örüntü tipleri, parselin yönelimi, derinliği ve kurulumsal (konfigürasyonel) çeşitlenmeleri üzerinden tanımlanmıştır. (Şekil 6) Parsel ve yapı tipleri ise, bu iki kentsel elemanın birbiriyle olan ilişkisi dahilinde ortaya konmuştur. (Şekil 7) Tasarım aşamasında değerlendirmek üzere, tarihi merkez ve planlı çeper gelişme alanlarındaki mevcut yapılaşma yoğunlukları da ölçümlenmiştir. (Şekil 8).

Geleneksel doku ve yeni gelişim örüntüsünün morfolojik karakterlerinin temel olarak yol-parcel ve parsel-parcel ilişkilerinde ayrıştığını görülmektedir. Buna göre, ürettiği form geometrisi ile planlı çeper gelişimi, geleneksel kent dokusundan, kompozisyonel bağdaşıklık temelinde ciddi bir şekilde ayrılmaktadır. Araçlara trafiğine dayalı geniş yolları ve ayrık-nizam müstakil evleri ile banliyöleri andıran planlı çeper gelişimi, Uçhisar’ın tarihi yerleşiminin yerleşik mekansal karakterinden oldukça farklıdır (Şekil 9).

ii. Kod Dizini

Form ve örüntü dili başlıkları altında oluşturulan tipomorfolojik çözümleme çalışması, tipomorfolojinin ana elemanları olan yapı adası, parsel ve yapıyı temel almakta ve geleneksel kentsel dokuyu karakterize eden niteliklerin bir kod dizini

Eleştirel Bölgeselcilik Temelinde 'Üreten Tipomorfoloji'

ADA TIPLERİ	Parsel Konfigürasyonları	Kompozisyonel Varyasyonlar	Parsel Bölüntüleme Tipleri	Ada Uzunluğu (azami)	Ada Derinliği (azami)
 LINEER TIP	 Linear				
	 İç Sokaklı Ada Grupları				
	 Linear-Düzensiz				
 KAPALI-KOMPAKT TIP	 Çıkma Sokaklı Ada				
	 İç Sokaklı Ada Grupları				

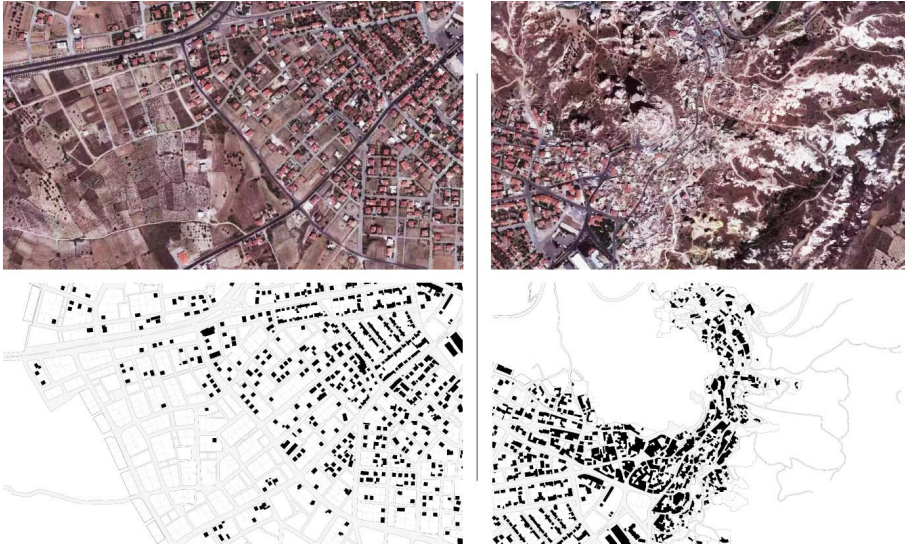
Şekil 6. Tarihi dokuda yer alan yapı adası tipleri.

PLOT TIPLERİ	Konfigürasyonel Varyasyonlar	YAPI TIPLERİ	Parsel Ulaşımı	Yapı Girişleri	Yapı Birimi Sayısı	Örnek Parseller (parsel numaraları ile)
 DÜZGÜN ŞEKLİLİ TIP	 dar ve derin	bitişik nizamlı ev			tek	
		bitişik nizamlı avlulu ev			tek veya çoklu	
	 uzam ve sığ	yarı-bitişik/ayrık nizam avlulu ev			tek veya çoklu	
		geniş ve derin bitişik nizam avlulu ev			çoklu	
 DÜZENSİZ ŞEKLİLİ TIP		bitişik nizamlı ev			tek veya çoklu	
		bitişik nizamlı avlulu ev			çoklu	
		düzensiz avlulu ev			çoklu	

Şekil 7. Tarihi dokudaki konut adaları içerisinde yer alan parsel tipleri.

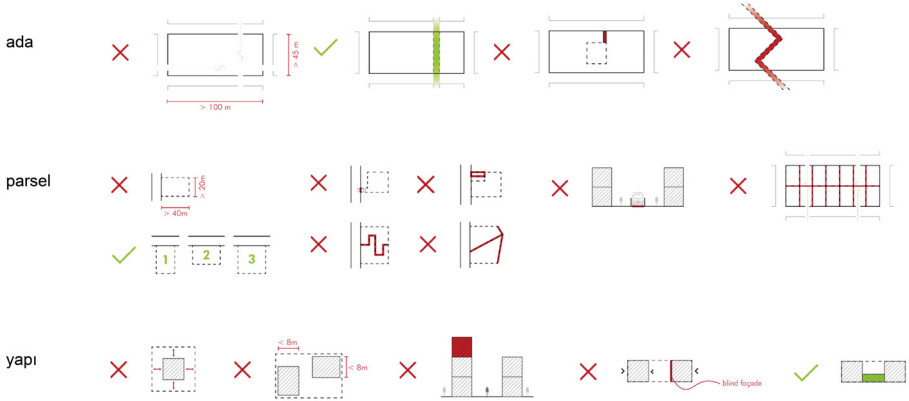
	Eski Yerleşim	Yeni Yerleşim
TAKS	Ortalama: 0.6 Asgari: 0.2 Azami: 1	Uygulamadaki Gelişim Planı, 2015 Asgari: 0.3 Azami: 0.4 Çalışılan Adadaki Oranlar Ortalama: 0.3 Asgari: 0.2 Azami: 0.4
KAKS	Ortalama: 1.4 Asgari: 0.9 Azami: 3.2	Uygulamadaki Gelişim Planı, 2015 Asgari: 0.6 Azami: 0.8 Çalışılan Adadaki Oranlar Ortalama: 0.6 Asgari: 0.4 Azami: 0.8

Şekil 8. Eski ve yeni yerleşim yerinde yapı yoğunlukları karşılaştırması.

Şekil 9. Yeni yerleşim (sol) ve tarihi yerleşime (sağ) ait hava fotoğrafları ve yapılaşma örüntüsünü gösteren şekil-zemin haritası.

çerçevesinde açığa çıkarılmasını hedeflemektedir. Tasarım kodlarını tanımlamadan önce bağlamın analitik çerçevesi irdelendiğinde, çeşitlilik, karmaşıklık, geçirgenlik ve yürünebilirlik, derişiklik, yakınlık, mahremiyet düşümü (“intimacy gradient”) ve görülebilirlik gibi tasarım aşamasında yeniden üretilecek temel mekansal niteliklerin geleneksel dokuda ön plana çıktığı görülmektedir. Buradan

Şekil 10. Yapı adası, parsel ve yapı morfolojik elemanları kapsamında tanımlanan 'form dili' temelli kentsel tasarım kod dizini.

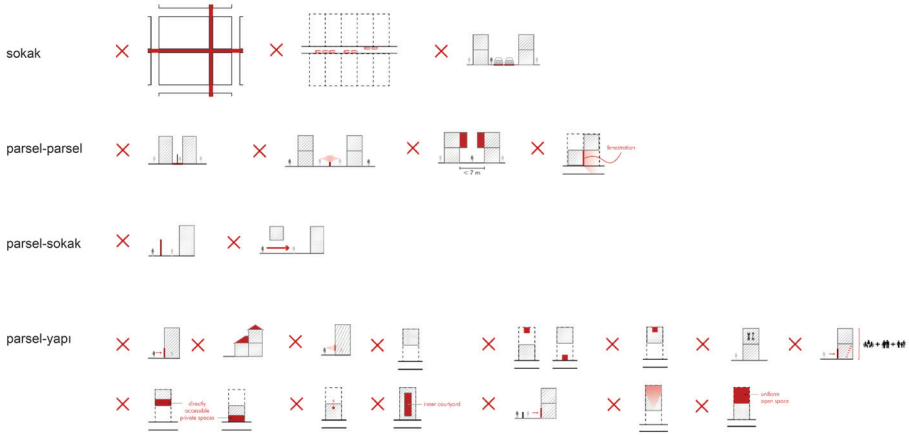
hareketle çalışma, kentsel tasarım kodlarını, bu mekansal nitelikler ekseninde oluşturmaktadır.

a. Form Dili

Form dili başlığı kapsamında kod, kentsel form unsurları arasındaki elementer ilişkilerde **neyin yapılamayacağını** ve **hangi olası biçimlenmelerin tasarım sürecine dahil olabileceğini** ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yeni yerleşim yerinde uygulanmak üzere, ada boyutları, ada içi erişim koşulları, parsel boyutları ve bölüntüleri, parsellerin sokak cephe uzunlukları, yapı boyutları, yapının parsel içindeki konum ve biçimlenişi gibi geleneksel kentsel dokuda var olan form dili unsurları kodlanmıştır (Şekil 10).

b. Örüntü Dili

Diğer taraftan, insanın yapıyı çevreyle kurduğu ilişkiyi tanımlayan örüntü dili, kentsel mekan algısı, kullanımını ve deneyimini göz önünde bulundurur. Tasarım sürecinde **neyin yapılamayacağı** ve **hangi olası konfigürasyonların üretilebileceği**, yapı elemanları arasındaki elementer ilişkiler üzerinden denetlenmektedir. Bu çerçevede, kod dizini içerisinde; iç-sokakların biçimlenişi, yaya ve taşıtların erişim koşulu ve kullanım koşulları belirlenirken, yapı-sokak ilişkisi, özel ve kamusal alan ilişkileri üzerinde durularak düzenlenmiştir. Benzer şekilde, yapıya ve parsel sokaktan girişlerin ara mekanları ve bu mekanların biçimlenişi, komşu parsellerin avlu-avlu, yapı-yapı ilişkileri de görünürlük ve farklı düzeylerdeki mahremiyet koşulları gözetilerek denetlenmektedir. Diğer taraftan, yapı içindeki kullanımlar ve ışık alma koşulları gibi etmenler gözetilerek, yapı formunun geleneksel dokuda var olan şekliyle kompozit biçimlenişi yeni gelişim alanları içerisinde özendirilmektedir. Ayrıca, bir diğer tipolojik öge olan avlunun, yeni mimari ve kentsel tasarım uygulamalarında içsel çeşitliliğinin sağlanması ve bu içsel çeşitliliğinin sağlanması sonucu tasarım çözümlerine dahil edilmesi teşvik

Şekil 11. Sokak, parsel ve yapı morfolojik elemanları arasındaki ilişkiler kapsamında tanımlanan 'örüntü dili' temelli kentsel tasarım kod dizini.

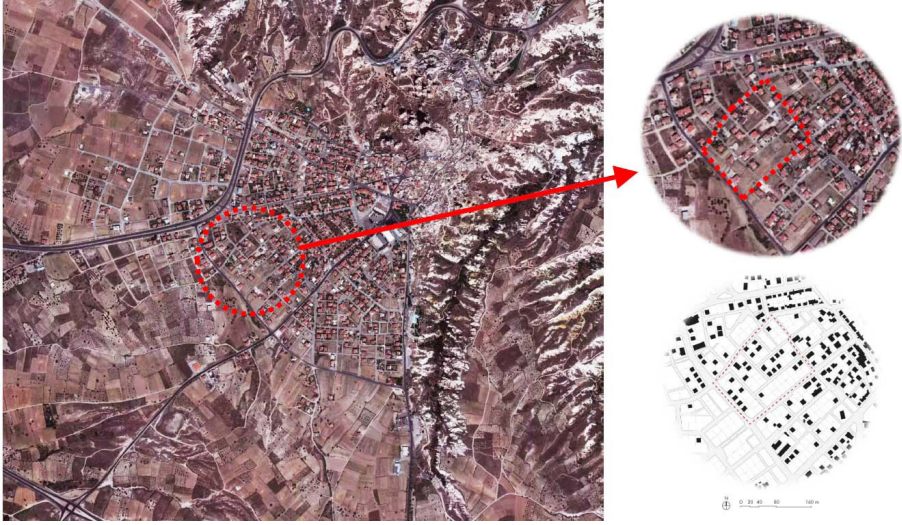
edilmektedir. Avlunun ayırdığı farklı yapı kütlelerinin parsel içinde konumlanmaları da yörenin çağdaş sosyolojisi ve günlük hayat pratiği veri alınarak denetlenmektedir (Şekil 11).

iii. Tasarım Denemesi

Üretken tipomorfolojik kodlara dayalı, eleştirel bölgeselci kentsel tasarım yaklaşımı, Uçhisar'ın planlı çeper gelişim bölgesinde yer alan imar adalarında bir deneysel uygulama ile test edilmektedir. Bu kapsamda, kod dizininin tasarımıyla denemesi için ada içinde henüz yapılaşmamış parselleri olan ve belirlenen her ölçekteki müdahaleler için uygun bir altlık sunan bir ada grubu seçilmiştir (Şekil 12).

Seçilen adalar, kod dizininin önerdiği şekilde ada içlerine entegre olan iç-sokaklarla geçirgen kılınmıştır. Ada içlerinde oluşturulan iç-sokakların, var olan ikincil yollarla süreklilik ilişkisi kurması sağlanmıştır. Şekil 13'te, yeni oluşturulan iç sokak eklentileriyle açığa çıkan sokak örüntüsünü ve geleneksel yapılaşma kodlarına uygun hale getirmiş kentsel adalar görülebilir. Bu kentsel adalar içerisinde, yine aynı kodlara uygun, parsel bölüntülemesi sonucu önerilen yeni yapılaşma düzenin bir simülasyonu yapılmıştır.

Üzerinde çalışılan kentsel imar adalarının var olan planlama pratiği ile üretilmesi senaryosu ortaya kondugunda morfolojik anlamda form elemanlarının birbiriyle bağdaşıklık ilişkileri zayıf, yol ve yapı örüntüsünde standart yinelemelerden oluşan bir kentsel doku ortaya çıkmaktadır (Şekil 14). Buna alternatif önerilen tasarım denetimi yaklaşımı sonucunda, aynı imar haklarını sağlayacak nitelikte alternatif bir kentsel örüntünün sağlanabileceği görülmektedir. (Şekil 15)

Şekil 12. Seçilen ada grubunun Uçhisar yeni yerleşim alanındaki konumu.

Şekil 13. Seçilen ada grubunun kodun önerdiği şekilde yeni sokak bağlantılarıyla bölünmesi ve bu yeni ada düzeninde, yine kod dizinine göre, tanımlanan parsel bölüntülenmesi ve yapılaşma.

Deneysel olarak üretilen konut dokusu, başta sözü edilen ve geleneksel dokuda hakim olan üç boyutlu yapı-kompozisyon karakterlerini tasarımla yeniden üretmektedir. Tasarım betimi (simülasyonu) ile elde edilen bu kolektif form içerisinden alınan farklı kesitlerde, yapı içi ve yapılar arası mekansal ilişki biçimleri örnekleri görülebilir. Bu bağlamda, her bir mekansal ve yapısal unsur ilişkisi bir dizi elementer ve üretken tipomorfolojik kod ile denetlenmektedir, yani, her bir mekansal biçimleniş ayrı bir kentsel kod ile koşullanmaktadır. Kodlar ve oluşturdukları biçimlenmenin bir kısmı Şekil 16'da görülebilir.

Buradan hareketle, geleneksel dokuda doğal zemin karakteriyle var olan zengin üç boyutlu mekansal oluşumun görece düz yeni gelişim alanında dahi yeniden üretilebildiği ortaya konmaktadır. (Şekil 17) Örneklenen tasarım uygulamasında,

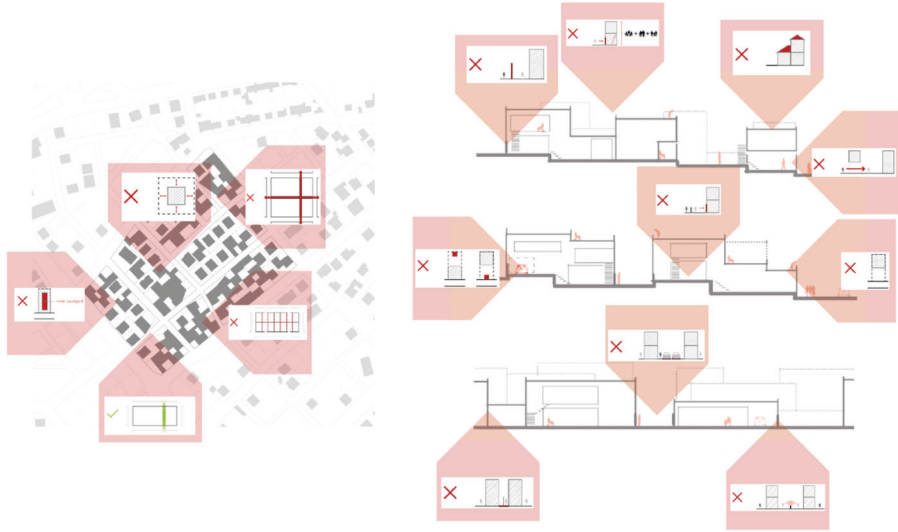
Şekil 14. Seçili kentsel alanda var olan yapılaşma örüntüsü (sol) ve mevcut imar planı yaklaşımı ile üretilmesi halinde oluşması olası kentsel dokunun betimi (sağ).

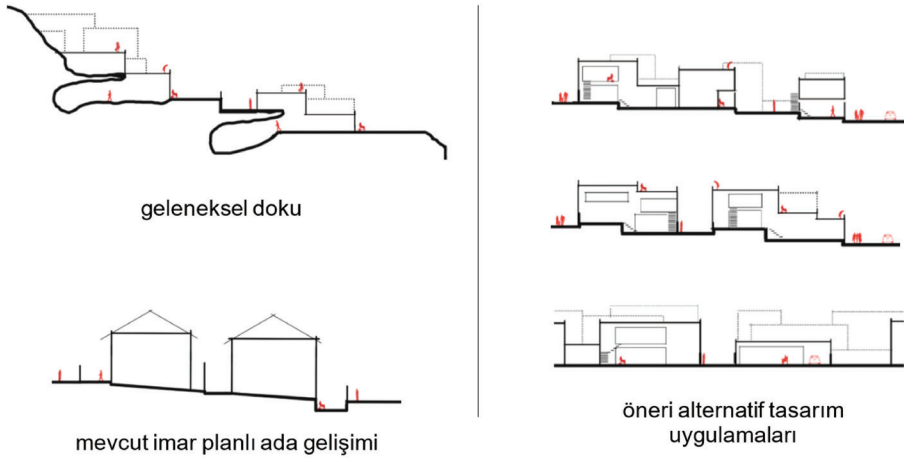
Şekil 15. Seçili kentsel alanda var olan yapılaşma örüntüsü (sol) ve önerilen üretken kentsel kodlar ile üretilmesi halinde oluşması olası kentsel dokunun betimi (sağ).

yol-parcel ve parcel-parcel ilişkilerini önemseyen, yapının sokağa referansla kendini konumlandığı bir kentsel doku morfolojisinin açığa çıktığı görülmektedir.

Yapılan çalışma ve ortaya konan model önerisi, tipomorfolojik yaklaşımın üretken türevini form dili ve örüntü dili çerçevesinde yeniden yorumlamaktadır. Bu yöntemsel yaklaşımın, **geleneksel kentsel bağlamın morfolojik niteliklerini gözardı eden günümüz imar planlama yaklaşımına alternatif**, eleştirel bölgeselci bir şehircilik pratiğinin önünü açacağı öngörülmektedir. Bu sayede, geçmişin kadim şehircilik kültürünün, yenilikçi ve yaratıcı bir perspektifle geleceğe aktarılması olanaklı hale gelecektir.

Şekil 16. Deneysel tasarım çalışması ile üretilen kentsel form ve içerdiği mekansal biçimleniş koşullayan kodlar.

Şekil 17. Geleneksel (sol-üst), yeni gelişim (sol-alt) ve önerilen (sağ) sokak kesitleri karşılaştırması.

Sonuç

Araştırma, bağlam ve bağlamsalcılık kuramlarının içinden K. Frampton'ın *eleştirel bölgeselcilik* yaklaşımı bağlamında, tipomorfolojinin araçlarını yeniden irdeleyerek, geleneksel kentsel bağlamlardaki merkezi ana-planlara ve standartlara dayalı yerleşik planlama uygulamalarına eleştirel bir bakış açısı önermektedir. Bunu yaparak, tasarım sürecinde yerel özellikleri üretken bir şekilde içeren bir

tasarım süreci için bir çerçeve geliştirmeyi amaçlanmaktadır. Bu amaçla araştırma, Türkiye'deki geleneksel kent dokularının özgün özelliklerini göz ardı ederek tarihi kentsel dokunun yeniden üretiminde güncel tasarım pratiğini sorunsallaştırmaktadır. Kolektif kent formunun durağan betimi şeklinde işlevselleştirilen kentsel tasarım projeleri ve standartlara dayalı imar planları, geleneksel dokuların çok katmanlı zenginliğini üretmekte yetersiz kalmakla birlikte bu tür uygulamalar, belirli bir morfolojik tutarlılık içeren aşamalı olarak gelişmiş geleneksel dokular içinde belirli kırılmalar ve uyumsuz uygulamalarla sonuçlanmaktadır. Başka bir deyişle, geleneksel şehirlerin çevresinde oluşan yeni kentsel gelişim alanları, yçresindeki geleneksel kentsel formların benzersiz mekan kurgusunun barındırdığı karmaşıklık ve çeşitlilikten yoksundur. Üstelik bu tür uygulamalar, yaşayanların mekan kullanım pratiklerine uymadığı için yerel toplulukların günlük yaşam pratiklerini veri almayan kentsel mekanlar üretmektedir.

Buna yanıt olarak araştırma, bu özelliklerin tasarım sürecine üretken bir şekilde dahil edilmesi için alternatif bir yöntemsel çerçeve önermektedir. Böyle bir yöntem arayışındaki çalışma, tipomorfolojinin elemanlarını kentsel dokuyu düzenlemede bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda İtalyan tipomorfoloji okulunun yaklaşımı temel alınarak kentsel form elemanlarının ve ölçekler arası ilişkilerinin çözümlenmesi ile geleneksel yapılaşma ilkeleri saptanmıştır. Belirlenen ilkelerin yeniden kodlanması için C. Alexander ve ark.'ın (1977; 1979) üretken kod dizinleri kavramsal olarak takip edilmiştir. Böylece, tipomorfolojik analiz yoluyla elde edilen kentsel formlar, birer 'model' olarak kullanılabilir kompozisyonlar olmaktan çıkarılarak; elementer ilişkilerden oluşan, farklı şekillerde yeniden yorumlanarak üretilebilecek soyut, üretken konfigürasyonlar şeklinde ifade edilmiştir. Bu yolla tipomorfolojinin elemanlarının üretken bir şekilde kullanımı hedeflenmiş ve tipomorfolojik analiz temelli üretim biçimlerinin belirli sabit formları veya biçimleri dayatmaktan ibaret olmadığı tartışılmıştır. Bunların ışığında, geleneksel mimari ve kentsel unsurların salt tekrarı biçiminde, sınırlayıcı ve statik 'model'lerde kaçınan çalışma, yeni tasarım çözümlerinde üretici ilişkilere ve bunların ürettiği kentsel tasarım kodunun her bir mimari proje alanı için tasarım ilkelerini yeniden yorumlayabilme potansiyelinin altını çizmektedir. Önerilen yöntem yaklaşımı, son tahlilde kentsel morfolojinin mimarlık ve planlama pratiği arasında bir aktif arayüz olarak işlevlendirilebileceği öngörüsüne dayanmaktadır.

Kaynaklar

Alexander, C. (1979). *The timeless way of building*. New York: Oxford University Press.

Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., & Angel, S. (1977). *A pattern language: Towns, buildings, construction*. New York: Oxford University Press.

- Bhatt, R. (2010). Christopher Alexander's Pattern Language: An Alternative Exploration of Space-Making Practices. *The Journal of Architecture*, 15 (6), 711-729.
- Caniggia, G. & Maffei, G. L. (1979 [2001]). *Architectural composition and building typology interpreting: Basic buildings*. Florence: Alinea Editrice.
- Cimşit, F. (2007). Tepe kent yerleşmelerinde psiko-sosyal alan olgusunun konut ürün-tüleri ile ilişkisi; Uçhisar örneği. (Doctoral dissertation, İstanbul Technical University, İstanbul, Turkey).
- Davidovici, I. (2019). Constructing the Site: The Ticino and Critical Regionalism (1978-1987). *OASE Journal for Architecture*, 103, 92-104.
- Eggenger, K. L. (2002). Placing resistance: A critique of Critical Regionalism. *Journal of Architectural Education*, 55 (4), 228-237.
- Frampton, K. (1983a). Prospects for a Critical Regionalism. *Perspecta*, 20, 147-162.
- Frampton, K. (1983b). Towards a Critical Regionalism: Six points for an architecture of resistance. In H. Foster (Ed.), *The Anti-aesthetic essays on postmodern culture* (16-30). Bay Press.
- Frampton, K. (1992). Critical Regionalism: Modern Architecture and Cultural Identity. In *Modern architecture: A critical history* (3rd ed., 314-327). London: Thames and Hudson.
- Hakim, B. S. (2007). Generative processes for revitalizing historic towns or heritage districts. *Urban Design International*, 12 (2-3), 87-99.
- Kelbaugh, D. (2002). *Repairing the American metropolis: Common place revisited*. Seattle: University of Washington Press.
- Lee, C. C. M., & Jacoby, S. (2011). Typological urbanism and the idea of the city. *Architectural Design*, 81 (1), 14-23.
- Lee, C. C. M., & Jacoby, S. (Eds.). (2007). *Typological formations: Renewable building types and the city*. Architectural Association.
- Moudon, A. V. (1994). Getting to Know the Built Landscape: Typomorphology. In K. A. Franck & L. H. Schneekloth (Eds.), *Ordering space: types in architecture and design*. (289-311). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Muratori, S. (1959). *Studi per una operante storia urbana di venezia*. Rome: Istituto Poligrafico dello Stato.
- Petruccioli, A. (2007). *After amnesia: learning from the Islamic Mediterranean urban fabric*. Altamura: Politecnico di Bari.
- Ricœur, P. (1961). Universal Civilization and National Cultures. In *History and truth*, (276-283). Illinois: Northwestern University Press.
- Salingeros, N. A. (2006). *A theory of architecture*. Umbau-Verlag.

Zeynep E. Yelken Kar, Olgu Çalışkan

Shadar, H. (2010). Evolution and Critical Regionalism. *Journal of Urban Design*, 15 (2), 227–242.

Shane, D. G. (2011). Transcending type: Designing for urban complexity. *Architectural Design*, 81 (1), 128–134.

İnternet Kaynakları

URL-1: <http://www.botta.ch/en/SPAZI%20DELL-ABITARE?idx=1>